

Ager Mutabilis. L'exploració del territori en època romana

Marc Bouzas, Josep Burch, Pere Castanyer, Joan Frigola, Joaquim Tremoleda (cur.)

**STUDIES ON THE
RURAL WORLD IN
THE ROMAN PERIOD**

13

Ager Mutabilis. L'exploració del territori en època romana

Marc Bouzas, Josep Burch, Pere Castanyer, Joan Frigola,
Joaquim Tremoleda (cur.)

CIP 902(467.13) CON

Congrés Internacional Ager Mutabilis L'explotació del territori en època romana (2023 : Calonge, Catalunya ; Sant Antoni, Catalunya)

Ager Mutabilis. L'explotació del territori en època romana / Marc Bouzas, Josep Burch, Pere Castanyer, Joan Frigola, Joaquim Tremoleda (cur.). – Girona : Documenta Universitaria : Oficina Edicions UdG, 2024. – 1 recurs en línia (xxx pàgines). – (Studies on the rural world in the Roman period ; 13) (Fundus)

Comunicacions del Congrés Internacional Ager Mutabilis L'explotació del territori durant l'època romana celebrades a Castell de Calonge, Calonge i Sant Antoni els dies 18 i 19 de maig de 2023

ISBN 978-84-9984-685-9 (Documenta Universitaria). ISBN 978-84-8458-701-9 (Oficina Edicions UdG)

I. Bouzas Sabater, Marc, 1992- , editor literari II. Burch, Josep, editor literari III. Castanyer i Masoliver, Pere, 1961- , editor literari IV. Frigola, Joan, editor literari V. Tremoleda i Trilla, Joaquim, 1962- , editor literari 1. Explotacions agrícoles – Catalunya – Girona (Província) – S. III aC-V dC – Congressos 2. Explotació forestal – Catalunya – Girona (Província) – S. III aC-V dC – Congressos 3. Recursos naturals – Gestió – Catalunya – Girona (Província) – S. III aC-V dC – Congressos 4. Catalunya – Història – 218 aC-415 dC, Període romà – Congressos 5. Girona (Catalunya : Província) – Arqueologia – Congressos 6. Llibres electrònics

CIP 902(467.13) CON

Ager Mutabilis. L'explotació del territori en època romana Studies on the rural world in the Roman period - 13

© Editorial material and organization:

Museu Arqueològic de Banyoles–Ajuntament de Banyoles, Universitat de Girona, Grup de Recerca Arqueològica del Pla de l'Estany

© Contens and figures: the authors

© Book cover photo: Francesc Riart. Reconstrucció del *fundus* de vil·la romana de Viauba.

Contact:

Laboratori d'Arqueologia, Història Antiga i Prehistòria.

Institut de Recerca Històrica.

Universitat de Girona

Plaça Ferrater Mora, 1

17071 Girona

Tel. 972 41 89 45

Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles

Plaça de la Font, 1

17820 Banyoles

Tel. 972 57 23 61

ISBN: 978-84-9984-685-9

DOI: 10.33115/b/9788499846859

Girona, 2024

Diacronía de los territorios y paisajes de Emporion/Emporiae y Gerunda durante la antigüedad. PID2023-148337NA-I00, Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades.

The texts and images contained in this publication are subject –except where indicated to the contrary– to an Attribution-NonCommercial-NoDerivs license (BY-NC-ND) v.4.0. Creative Commons License. You may copy, publicly distribute and transfer them as long as the author and source are credited, neither the work itself nor derived works may be used for commercial gain. The full terms of the license can be viewed at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.en>

Edited by:

Universitat de Girona
Institut de Recerca Històrica

Documenta
Universitaria

In collaboration with:

Índex

Pròleg.....	6
La construcció dels camps en un sistema centuriat. L'aplicació de la geoarqueologia a la centuriació d'Ilici (Elx, Alacant)	8
Oriol Olesti, Josu Nabarte, Eneko Iriarte, Belén Carrillo	
Morfologia, ocupació i explotació agrària a l'ager baetulonensis (Badalona).....	29
Clara Forn, Iñaki Moreno	
L'ús dels recursos forestals durant l'època romana i tardoantiga al nord-est de Catalunya	49
Raquel Piqué, Eva Maria López Castillo	
Pràctiques forestals i d'arboricultura als jaciments de Iesso (Guissona, Lleida) i Vilauba (Camós, Girona)	68
Eva Maria López Castillo, Raquel Piqué Huerta, Oriol López-Bultó, Anna Berrocal Barberà, Pere Castanyer Masoliver, Joaquim Pera Isern, Esther Rodrigo Requena	
Pautas de selección y explotación de los recursos forestales en un contexto suburbano en época romana. El caso de Pla de l'Horta (Sarrià de Ter, Girona)	106
Ana Costa Solé, David Vivó Codina	
L'explotació dels boscos pirinencs en època romana. Dades paleoambientals i històriques	115
Ermengol Gassiot, Oriol Olesti, Albert Pèlachs	

La ramaderia durant l'època romana al nord-est peninsular: alguns exemples i reflexions	138
Lidia Colominas	
Pràctiques ramaderes i explotació animal al centre de producció tardoromà de la vil·la de la Gran Via - Can Ferrerons. L'edifici octagonal	161
Roger Alcàntara Fors, Alba Ruiz Cros, Amaia Aguirre Uribesalgo, Alejandro Sierra, Thiago Fossile, Marta Prevosti Monclús, Ramon Coll Monteagudo, Maria Saña	
Estudi arqueozoològic de les restes de fauna de l'abocador del segle III de Mas Gusó (Bellcaire d'Empordà).....	197
Clàudia Tura-Poch, Neus Coromina, Josep Casas	
Adquisició i consum de recursos marins a la vil·la de la Gran Via - Can Ferrerons. Evidències arqueològiques i arqueozoològiques	212
Ramon Coll Monteagudo, Roger Alcàntara Fors, Alba Ruiz Cros, Amaia Aguirre Uribesalgo, Thiago Fossile, Maria Saña, Ester Verdún, Marta Prevosti Monclús	
L'aprofitament dels efectius marítims en el context periurbà de Barcelona. Les evidències d'ostres durant l'època romana i l'antiguitat tardana	230
Marina Fernández-Liarte, Jordi Nadal-Lorenzo	
La pesca de la tonyina (<i>Thunnus thynnus</i>) al litoral català a l'antiguitat: el cas de la vil·la romana del Pla de Palol (Platja d'Aro, Baix Empordà)	243
Arnau Brosa i Planella, Isaac Rufi, Neus Coromina, Arturo Morales Muñoz, Josep Burch	
L'estudi de morters antics en arqueologia. Perspectives d'investigació a les comarques de Girona	257
Gabriel López-Badell	
<i>Romani cum commercio salis mutant Bergistanorum agrum</i>	271
Josep Farguell, Josep Sánchez	
El paisaje productivo del <i>Ager Tarraconensis</i> durante la Antigüedad Tardía: nuevos datos acerca de la cal y las caleras, el caso de Vilardida (Alt Camp, Tarragona).....	287
José María Carrasco López, Adrià Cubo Córdoba, Jordi Morera Camprubí	
A la recerca de l'autarquia. L'aprofitament integral del medi a través del registre arqueològic. L'exemple del nord-est.....	299
Josep Maria Nolla	

Pròleg

L'objectiu principal d'aquest llibre és donar a conèixer diversos estudis centrats en l'explotació territorial i l'evolució del paisatge durant l'època romana. De fet, hom podria considerar que ja l'any 2009 es dedicà, aparentment, el quart volum de la col·lecció monogràfica *Studies on the Rural World in the Roman Period* a aquesta qüestió. Es podria justificar la repetició de la temàtica argumentant que durant els gairebé quinze anys que han transcorregut entre aquella publicació i la que ara es presenta, s'ha incrementat notablement l'atenció de la comunitat investigadora sobre l'explotació territorial durant el període romà. Els grups de recerca que se centraven en aquest àmbit de la investigació ho han continuat desenvolupant, però al mateix temps n'han anat sorgint d'altres que n'han augmentat l'interès i resultats. No obstant això, caldria també admetre que aquest increment no és fruit de la casualitat. Possiblement, la preocupació de les societats actuals sobre l'impacte de les seves activitats en el territori no ha fet sinó buscar-ne referents en el passat. L'any 2009 el títol específic d'aquella publicació fou *El territori i els seus recursos* i l'actual *L'explotació del territori en època romana*. Les diferències en el títol no responen exclusivament a una qüestió lingüística sinó que són un clar símptoma dels canvis conceptuals produïts en aquests darrers anys en l'àmbit de l'arqueologia del món rural d'època romana. Ja no es tracta d'estudiar què oferia el territori a les comunitats humanes que hi vivien sinó quins foren els impactes de la seva activitat i com aquest fet anà modelant i transformant el paisatge com a mostra d'aquest territori canviant. Aquest canvi en la perspectiva d'anàlisi ha estat possible també perquè l'atenció de l'arqueologia romana del món rural ha obert notablement el focus de la seva investigació. Aquesta ha passat de centrar-se fonamentalment o exclusivament en l'evolució arquitectònica de les vil·les i altres establiments rurals i la seva determinació cronoestratigràfica a considerar també el territori, vinculat al poblament humà, com objecte en si mateix d'investigació. I és des d'aquest enfocament que han proliferat estudis i anàlisis que si bé ja existien abans, ara s'han incrementat i estès notablement. Aquest fenomen ha provocat al seu torn una interacció entre diferents especialitats que ha portat a la

constitució d'amplis equips inter i multidisciplinars. L'increment de la identificació taxonòmica d'espècies vegetals i faunístiques i les seves característiques, aprofitaments i evolucions particulars —a cada vil·la o establiment rural estudiat— n'és una bona mostra. I és des d'aquesta base que s'han pogut efectuar estudis arqueològics no sobre les espècies en qüestió sinó sobre l'explotació forestal, l'agricultura, la ramaderia, la caça, la pesca... Tot plegat desenvolupat en un marc epistemològic que considera que la interacció entre els diferents agents involucrats influï en la conformació d'un sistema determinat d'explotació rural, en aquest cas, el d'època romana. No és, tanmateix, el que s'ha proposat un sistema adaptatiu al medi i extrasomàtic a les mateixes comunitats humanes. Tot el contrari, els estudis publicats mostren que uns i altres, i cadascun amb els seus diversos components, actuaren com factors de retroalimentació en la conformació d'aquest model.

L'equip editor desitja que la publicació d'aquest volum contribueixi a incrementar el coneixement i el debat sobre l'explotació territorial en el món rural d'època romana. Els reptes encara són majúsculs i la feina per fer, considerable. I és en aquest sentit que volem expressar l'agraïment als autors i autores que han contribuït a la conformació d'aquest nou volum, el tretzè, de la col·lecció monogràfica *Studies on the Rural World in the Roman Period*.

Romani cum commercio salis mutant Bergistanorum agrum

Josep Farguell,¹ Josep Sánchez²

---

1 Laboratori d'Arqueologia, Història Antiga i Prehistòria de la Universitat de Girona i Societat d'Arqueologia del Berguedà.
2 Societat d'Arqueologia del Berguedà.

Resum

El comerç de la sal, previsiblement, va ser bàsic en el desenvolupament econòmic de les comunitats de l'*ager* dels bergistans des que Marc Porti Cató pacificà el territori l'any 195 aC, en el període climàtic de l'Holocè tardà anomenat Òptim Climàtic Romà amb hiverns calorosos i humits. Extreta la sal a cel obert al límit sud-oest d'aquest territori, els possibles camins romans que es documenten, se situen a l'alt Llobregat, entès aquest, com el territori d'est a oest dels quatre rius principals que neixen al Prepirineu central, és a dir, un *ager* centrat en el Llobregat, on a l'est hi ha la riera de Merlès i a l'oest l'Aigua d'Ora i el Cardener, tots tributaris del Llobregat. Aquestes vies previsiblement permetien el comerç de la sal vers la Cerdanya (Iulia Lívica), la Catalunya Nord i la conca del riu Ter que obre aquest comerç vers Gerunda, Emporiae, i pel Coll d'Ares travessar cap a Iliberis, Ruscino. Aquest comerç de Cardona cap a l'est, passant pel territori bergistà, eren de 2 a 3 jornades, i els traginers probablement tornaven amb mineral de ferro per les fargues del que ara coneixem com el nord de la Catalunya Central, una de les quals, està excavada i documentada al costat mateix d'un camí romà.

Paraules clau

comerç, sal, ferro, romanització, bergistans

Abstract

The salt trade, predictably, was basic in the economic development of the communities of the *Ager* of the Bergistans since Marcus Porcius Cato pacified the territory in 195 BC, in the climatic period of the late Holocene called the Roman Optimum Climatic with hot and humid winters. Salt is mined in the open air at the south-western limit of this territory, the possible Roman roads that are documented are located in the upper Llobregat, understood as the territory from east to west of the four main rivers that originate in the Central Pre-Pyrenees, that is to say, an *ager* centred with the Llobregat, where to the east is the Merlès stream and to the west the Aigua d'Ora and the Cardener, all tributaries of the *Llobregat*. These routes predictably allowed the trade of salt towards Cerdanya (Iulia Lívica), Northern Catalonia and the Ter river basin, which opened this trade towards Gerunda, Emporiae, and through the Coll d'Ares to cross towards Iliberis, Ruscino. These trades from Cardona to the east, passing through *Bergista* territory, they were 2 or 3 days, and the porters probably returned with iron ore through the forges of what we now know as northern Central Catalonia, one of which is excavated and documented right next to a Roman road.

Keywords

trade, salt, iron, romanization, bergistans

1. Context climàtic

Alguns especialistes consideren que mirat des d'una perspectiva planetària, els romans van ser uns afortunats. Diuen, que assoliren la seva màxima extensió i prosperitat en un període climàtic de l'Holocè tardà anomenat Òptim Climàtic Romà (RCO) que va ser una fase de clima càlid, humit i estable en gran part del Mediterrani (Harper, 2017). Per ells, fou un moment molt favorable per fer una explotació agrària, des de la qual, poder emprendre negocis econòmics i polítics. Pel comerç i la tecnologia, el clima esdevingué una força silenciosa i cooperativa en el cercle de la prosperitat romana. Quelcom semblant, diuen Sánchez-López, G., Pla Rabes, S., et al. en el seu article de 2016, on consideren que durant el període romà (200 aC – 500 dC) es van alternar al centre de la Península els períodes càlids i freds, però predominaven els hiverns càlids i humits i els estius calorosos. Hi ha qui qüestiona aquests plantejaments pel que fa a una situació òptima del clima, ara bé, sembla que hi ha consens en acceptar que els camins de muntanya eren més transitables pels Pirineus i pels Alps (fig. 1).

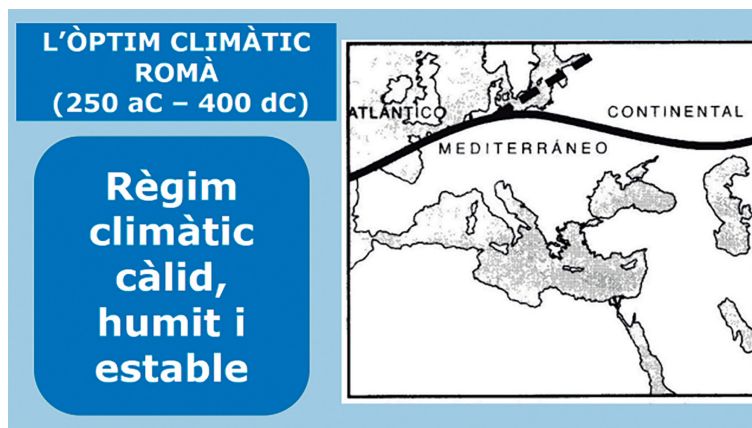

Figura 1. La climatologia que entenem actualment com a mediterrània, alguns autors, consideren que va pujar fins a la península de Jutlàndia. Confecció de Josep Farguell manllevant el mapa d'un dels mapes dels publicats per a Crumley i Marquandt (1988).

2. Context històric

En el context de l'inici de la Segona Guerra Púnica (219 aC), Hanníbal hivernava a Qart Hadasht (Cartago Nova) fent els preparatius per portar la guerra contra els romans a Itàlia (Polibi, III, XXXIV). Quan Hanníbal va emprendre l'expedició, Polibi (c. 205 aC – c. 120 aC), a la seva obra *ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ* (Històries que sobreviuen) coneguda com a *Històries* (Polibi, III, XXXV, 1-2), hi va escriure en grec, com Hanníbal després de travessar el riu Ebre va arribar i passar el Pirineu (fig. 2).

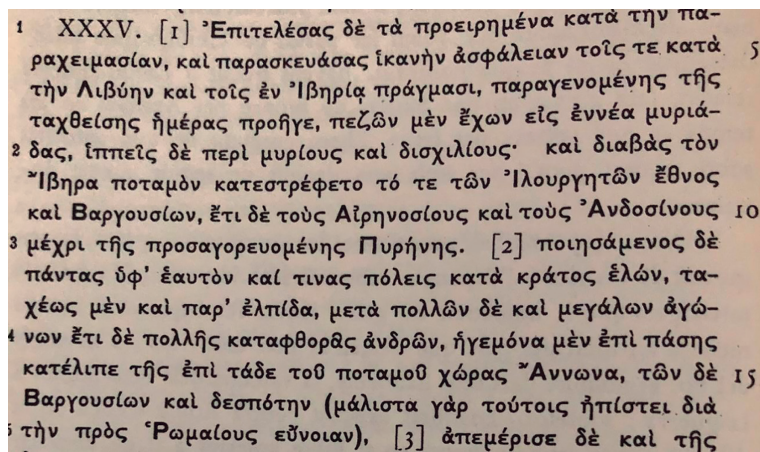

Figura 2. Text extret del Llibre III, XXXV 1-2, del Volum II de la Història de Polibi publicat l'any 1930 en *Escriptors Grecs*, Fundació Bernat Metge, Barcelona. p. 104.

Qui fou monjo de Montserrat, Dom Antoni Ramon i Arrufat, l'any 1930, sota la revisió del professor de grec de la Universitat de Barcelona Carles Riba i Bracons, va traduir el text de la figura 2, de la manera següent:

XXXV. [1] Després d'haver dut a terme els esmentats preparatius durant l'hivernada [sic] i garantit així la seguretat de l'Àfrica i d'Espanya [sic],³ en ésser el dia fixat avançà, amb noranta mil soldats d'infanteria i uns dotze mil de cavalleria. Passà el riu Ebre i sotmeté les tribus dels ilergetes, bargusis, erinosis i andosins fins als Pirineus. [2] Havent-los reduïts tots, i preses algunes ciutats per assalt, amb més rapidesa àdhuc que no esperava, però també amb lluites més nombroses i fortes i gran pèrdua d'homes, deixà Hannó al comandament de tot el país deçà del riu i amo absolut dels bargusis, —car en desconfiava, sobretot per llur bona amistat amb els romans. (Ramon Arrufat, 104)

Per tant, Polibi va escriure que Hanníbal emprengué la travessa de l'Ebre i dels Pirineus (218 aC), havent completat els seus preparatius durant l'hivern (219-218 aC) i havent consolidat la seguretat de Líbia i d'Ibèria. Des de Qart Hadasht (Cartago Nova), va avançar vers a l'Ebre amb un exèrcit d'uns noranta mil a peu i dotze mil a cavall. Travessat l'Ebre, per l'ordre següent, escriu que va sotmetre a les tribus dels ilergetes, bargusis, erinosis i andosins fins als Pirineus, les va reduir a totes i va prendre per assalt algunes ciutats amb una rapidesa inesperada, però amb molts enfrontaments durs i de gran pèrdua. Deixà a Hannó al comandament de tot el país d'aquest costat del riu (Ebre), posant els bargusis sota el seu domini absolut, ja que era dels qui més desconfiava per la seva simpatia vers els romans.

Tit Livi (59 aC - 17 dC), en la seva obra sobre la història de Roma *Ab Urbe Condita Libri*, escriu que al principi de la Segona Guerra Púnica, els romans van enviar ambaixadors a Hispania per atraure aliances i del seu cantó de l'Ebre els primers que els van atendre amb una bona acollida, foren els Bargusios (Tit Livi, XXI, 19, 6-7). Més endavant, escriu que Hanníbal va sortir de Qart Hadasht (Cartago Nova) per anar cap a Itàlia emprant una marxa seguint la costa fins a l'Ebre (Tit Livi, XXI, 22, 5), va passar l'Ebre i tot seguit: «Ilergetes inde Bargusiosque et Ausetanos et Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est, subegit oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces quae Hispanias Gallis iungunt in potestate essent» (va sotmetre ilergetes i bargusis i ausetans i la Lacetània, que està subjecta a les muntanyes dels Pirineus, va posar a Hannó al capdavant de tot, de manera que els passos que uneixen Hispania amb les Gàl·lies estaven sota el seu control)

3 El mot «Λιβύην» per Polibi vol dir Líbia, nom en el que els grecs denominaven els territoris que anaven des del Nil fins els pilars d'Hèracles (Polibi III, XXXVII, 2) i que després els romans anomenaran Africa. També per Polibi, el mot «Ἰβηρία» vol dir Ibèria, la part banyada per la Mediterrània que s'estén des dels Pirineus fins els pilars d'Hèracles (Polibi III, XXXVII, 5).

bergistans, continuava rebel (Martínez, 174), Cató va anar a Tarragona (Tit Livi 34, 16). Escriu també Tit Livi, que aleshores es va escampar el rumor de què el cònsol marxava amb un exèrcit vers Turdetània, falsedat que va arribar com a certa als esgarriats de les muntanyes. Cató va haver de retornar-hi i van caure set castells Bergistans, els quals va reduir sense esmentar la batalla. Quan el cònsol retornava a Tarragona, es tornaren a revoltar i de nou foren sotmesos, però ara no hi hagué el mateix perdó pels vençuts, diu la font primària:

fama deinde uulgatur consulem in Turdetaniam exercitum ducturum, et ad deuios montanos 'profectum etiam' falso perlatum est. ad hunc uanum et sine auctore ullo rumorem Bergistanorum ciuitatis septem castella defecerunt: eos reducto exercitu consul sine memorando proelio in potestatem redegit. haud ita multo post eidem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. iterum subacti; sed non eadem uenia uictis fuit: sub corona uenire omnes, ne saepius pacem sollicitarent. (aleshores es va estendre el rumor que el cònsol conduiria l'exèrcit a Turdetània, i als extravians de les muntanyes se'ls va transmetre falsament que havia marxat. Aquest va rumor, sense cap informador, revoltaren set castells Bergistans: el cònsol fent tornar l'exèrcit, foren reduïts a la seva potestat sense esmentar batalla. No gaire després d'això, retornant el cònsol a Tarragona, abans de continuar des d'allà, es tornen a revoltar, van ser sotmesos; però no va ser el mateix quan van ser derrotats: tots venuts com esclaus, no agitessin sovint la pau). (Tit Livi 34, 16)⁷

Segons Tit Livi, Marc Porci Cató va finalitzar la campanya d'Hispania quan retornà de Turdetània. Escriu Tit Livi que Cató, arribat a l'Ebre (34, 20), el travessà i va prendre la ciutat fortificada dels lacetans que havien aprofitat la seva absència per fer incursions contra els seus aliats, i, des d'allà, va anar immediatament vers el Bergium castrum que era el refugi de la majoria dels lladres, i des d'on es feien batudes als pacífics camps de la seva província, vegis la font primària: «Confestim inde uictor ad Bergium castrum ducit. receptaculum id maxime praedonum erat et inde incursiones in agros pacatos prouinciae eius fiebant» (immediatament d'aquell indret el vencedor es dirigeix al castrum Bergium, refugi de la majoria dels lladres i des d'allà es van fer incursions als pacífics camps de la seva província) (34, 21).⁸ Amb la complicitat del cap i altres bergistans del castrum, prengué possessió d'aquest lloc i va ordenar que els que eren de la ciutatella fossin lliures amb els seus familiars, ordenà la venda de la resta de bergistans i feu executar als lladres. Va pacificar la província establint unes grans taxes als fargaires/ferrers i als banquers/canvistes,⁹ ja que per aquestes institucions la província s'anava enriquint dia a dia. A causa d'aquests fets a Hispania, els senadors van decidir fer tres dies d'oracions públiques. Vegis la font primària:

7 Original llatí extret de The Latin Library de la Harvard University Department of the Classics consultat a Livy: Book XXXIV (thelatinlibrary.com) el 02/05/2023, traducció Josep Farguella.

8 Original llatí extret de The Latin Library de la Harvard University Department of the Classics consultat a Livy: Book XXXIV (thelatinlibrary.com) el 02/05/2023, traducció Josep Farguella.

9 Hem traduït fargaires/ferrers i banquers/canvistes considerant que en aquest context, el més probable, és que «ferrariis argentariis» siguin els datius plurals dels substantius «ferrarius, argentaria». Tradicionalment, es tradueix aquest text com impostos sobre mines de ferro i de plata, però no hi veiem la paraula mina que Tit Livi fa servir en tota la seva obra *Ab Urbe Condita Libri*. Quan Tit Livi escriu el concepte mina d'algun metall, ho fa des de la paraula «Metallum, -i» i llavors el tipus de metall, vegis Llibre 39, 24; Llibre 42, 12; Llibre 42, 52; Llibre 45, 18; Llibre 45, 29; Llibre 45, 40. Els «uectigalia» eren ingressos indirectes assimilables a les taxes, però també ingressos d'explotació, i en aquest context, Tit Livi no utilitza aquesta paraula com impost dirigit a les mines, entenem que ho fa en referència als ingressos dels que tractaven el mineral de ferro (*ferrarius*) i als banquers, canvistes i/o mitjancers comercials (*argentaria*). En tota l'obra «Ab Urbe Condita Libri», la paraula «ferrariis» solament surt una vegada hi és aquí i «argentariis» també. La paraula «argentaria», molt especialment, Tit Livi l'utilitza pels banquers i els seus establiments, vegis 9, 40; 26,11; 26, 27; 40, 51.

huius potitus loci consul eos qui arcem tenuerant liberos esse cum cognatis suaque habere iussit, Bergistanos ceteros quaestori ut uenderet imperauit, de praedonibus supplicium sumpsit. pacata prouincia uectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque, quibus tum institutis locupletior in dies prouincia fuit. ob has res gestas in Hispania supplicationem in triduum patres decreuerunt, (el cònsol havent pres possessió d'aquest lloc va ordenar que els qui tenien la ciutadella fossin lliures amb els seus familiars, va ordenar al quèstor de vendre la resta dels Bergistans, va executar els lladres. Va establir una província pacífica amb grans ingressos de ferrers i banquers, i per aquestes institucions la província es va enriquir dia a dia. A causa d'aquests fets a Hispània els patricis decretaren súpliques tres dies). (Tit Livi 34, 21)¹⁰

Des de les fonts escrites clàssiques, hi ha hagut diferents interpretacions sobre els bargusis o els bergistans. Ara bé, el que és innegable és que hi són, i com hem vist, en contextos que els situen a l'alt Llobregat, entès aquest, com el territori d'est a oest dels quatre rius principals que neixen al Prepirineu central, és a dir, un *ager* centrat en el Llobregat i els seus afluents (fig. 4).

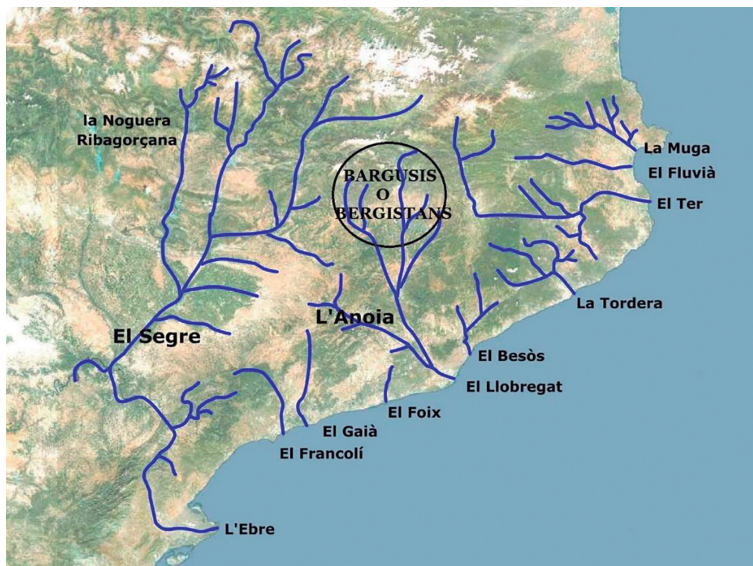

Figura 4. Territori dels bargusis o bergistans. Mapa confecció per Josep Farguell des d'un mapa extret a Mapade.org

3. La sal de Cardona

En el llibre II capítol 22, 29 de les *Noctes Atticae* de Aulus Gel·li, diu que Cató en el *tertio libro Originum*, parlant del vent que bufa de la Gàl·lia, és a dir, el mestral o cerç (*Cercius*) i dels hispans que viuen a aquesta banda (d'ací) de l'Ebre, escriu: «Nam cum de Hispanis scriberet, qui citra Hiberum colunt, verba haec posuit: Sed in his regionibus ferrariae, argentifodinae pulcherrimae, mons ex sale mero magnus; quantum demas, tantum ad crescit.» (Perquè quan escrivia sobre els Hispans que habiten (cultiven) en aquest costat de l'Ebre va posar aquestes paraules: Però en

¹⁰ Original llatí extret de The Latin Library de la Harvard University Department of the Classics consultat a Livy: Book XXXIV (thelatinlibrary.com) el 02/05/2023, traducció Josep Farguell.

aquestes contrades hi ha ferreries, mines de plata excel·lents, una gran muntanya de mera sal: quant treus, tant creix).¹¹

Podem dir, que segons Aulus Gel·li, Marc Porci Cató va quedar meravellat d'haver trobat una muntanya de sal,¹² la qual, com més sal en treus, més creix. Sens dubte que es refereix a la muntanya de sal de Cardona a l'extrem oest dels territoris bergistans. Aquesta muntanya, la sal més lleugera que les roques de densitat superior, sura fins a crear un diapir de sal (fig. 5).

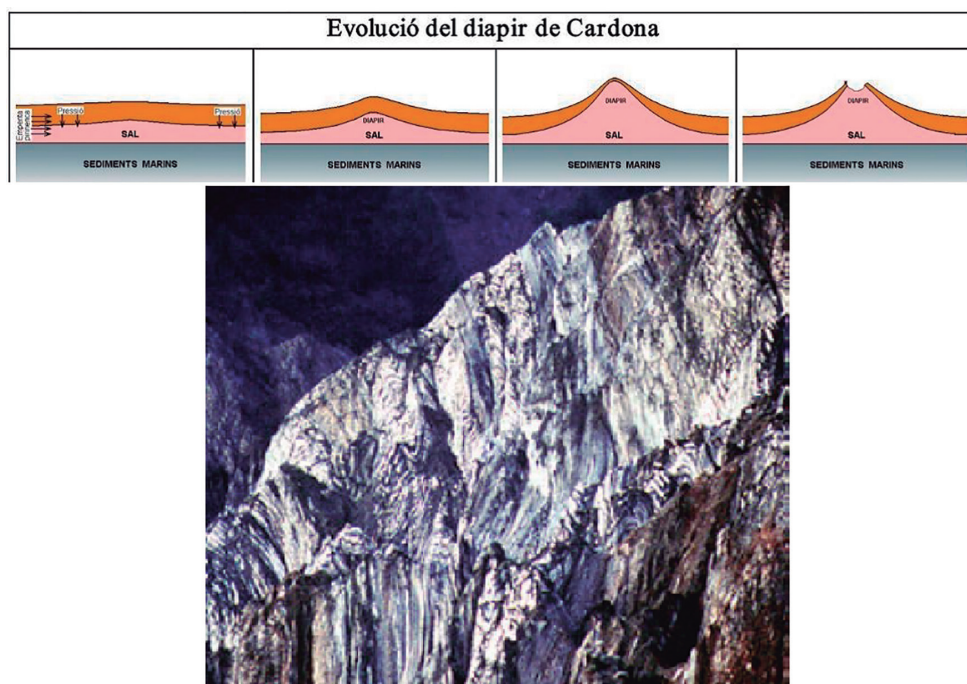

Figura 5. Aquesta muntanya és un diapir salí explotable a cel obert que mai s'acaba. Vista aèria des del nord-oest de la terminació occidental del diapir de Cardona, publicat per la Direcció General del Medi Natural del Departament de Medi Ambient i Habitatge, a GEOZONA 217 CARDONA – MUNTANYA DE SAL. A sobre, evolució del diapir extret de <http://www.xtec.cat/~jgirabal/depressiocentral/diapir.pdf>

Com s'ha apuntat anteriorment, amb aquest context, pren sentit la interpretació de Tit Livi quan escriu que Cató: «pacata prouincia uectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque, quibus tum institutis locupletior in dies prouincia fuit» (va establir una província pacífica amb grans ingressos de ferrers i banquers, i per aquestes institucions la província es va enriquir dia a dia).¹³ La muntanya de sal, era un recurs econòmic de gran magnitud que podia proveir de sal on calgués la província, i segurament esdevingué *ager publicus* des de la mateixa conquesta. El fet del gran tràfec de sal i de mercaderies, molt probablement ja existien abans de la romanització, i Cató, ho havia de controlar i explotar degudament. Les restes arqueològiques a Cardona que informen d'un assentament tardorepublicà d'època romana, així ho poden testimoniar (Pancorbo, 2019).

Seguint les pràctiques dels traginers de totes les èpoques, els que anaven a distribuir sal als diferents territoris, haurien tornat amb altres mercaderies, i tenim indicis que una de les mercaderies importants va ser precisament el mineral de ferro. En aquesta muntanya de l'*ager* estudiat, la sal s'extreia a cel obert, al límit sud-oest del territori dels bergistans. Des d'aquesta muntanya, s'obrien els possibles camins romans de la distribució de sal. Nosaltres, aquí hi exposem els que entenem que es van situar a l'alt Llobregat, en un

11 Original llatí extret de The Latin Library de la Harvard University Department of the Classics consultat a <http://www.thelatinlibrary.com/gellius/gellius2.shtml#22> el 02/05/2023, traducció Josep Farguell.

12 Que amb els coneixements de llavors no tenia impureses.

13 Original llatí extret de The Latin Library de la Harvard University Department of the Classics consultat a Livy: Book XXXIV (thelatinlibrary.com) el 02/05/2023, traducció Josep Farguell.

ager centrat en el Llobregat, on a l'est hi ha la riera de Merlès i a l'oest l'Aigua d'Ora i el Cardener, tots tributaris del Llobregat (fig. 4). Aquestes vies, previsiblement permetien el comerç de la sal vers la Cerdanya (Iulia Lívica), la Catalunya Nord i la conca del Ter que obre aquest comerç vers Gerunda, Emporiae, i pel Coll d'Ares travessar cap a Iliberis, Ruscino. El comerç de Cardona cap a l'est, passant pel territori bergistà, eren de 2 a 3 jornades, i els traginers probablement tornaven amb altres mercaderies, entre les quals hi havia el mineral de ferro per les fargues del que ara coneixem com la Catalunya Central, una de les quals, Sant Bertomeu de la Vall dan, està excavada i documentada al costat mateix d'un camí romà.

4. Els bergistans

Des del registre arqueològic, actualment, tenim indicis prou documentats de què quan les fonts escrites clàssiques parlen dels bargusis o dels bergistans, aquests, ocupaven tota la conca alta del Llobregat. Les prospeccions arqueològiques que van començar al segle xx el Grup d'Arqueologia i Prehistòria del Museu de Berga i que han seguit i ampliat la Societat d'Arqueologia del Berguedà, han possibilitat documentar i catalogar un registre arqueològic d'època ibèrica on aquí solament exposem estrictament els jaciments de la comarca del Berguedà (fig. 6).

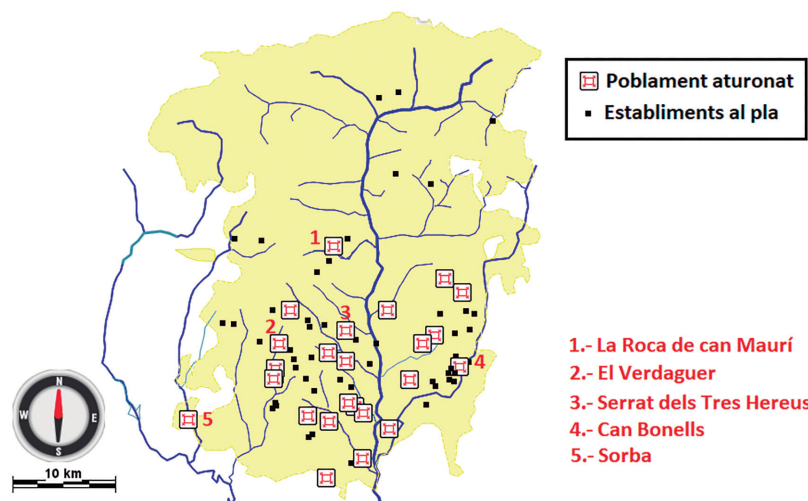

Figura 6. Indicis de poblament ibèric al Berguedà, confecció Josep Sánchez

La Societat d'Arqueologia del Berguedà (SAB) ha pogut situar 75 jaciments d'època ibèrica a la comarca, dels quals 23 són assentaments aturonats i 52 són assentaments a la plana.

De tots aquests jaciments, només s'han excavat parcialment el poblat del Serrat dels Tres Hereus, el poblat de Sorba i totalment l'assentament de can Bonells. A més dels excavats, cal també destacar, el poblat de la Roca de can Maurí, que és el més septentrional, situat en el límit meridional de la zona muntanyosa, i el Verdaguer, del qual tenim constància que almenys des del segle XIV fins al segle XVIII s'anomenava Ciutat. Està situat a una altitud de 820 m i té una superfície de 8.760 m².

Com es pot observar en el mapa de la figura 6, la majoria d'aquests assentaments, estan ubicats a les zones del que ara coneixem Baix Berguedà, és a dir, a les zones més planeres de transició entre l'inici del Pirineu i la Depressió Central. Aquest

fet, planteja una primera qüestió molt rellevant: quin paper té la zona muntanyosa del Pre-Pirineu dins d'aquestes comunitats? Fins al moment, les úniques troballes d'aquesta època són fragments de ceràmica ibèrica en zones aptes pel conreu, ocupades durant l'edat mitjana i moderna per masies disperses, en cap cas relacionables amb poblaments aturonats.

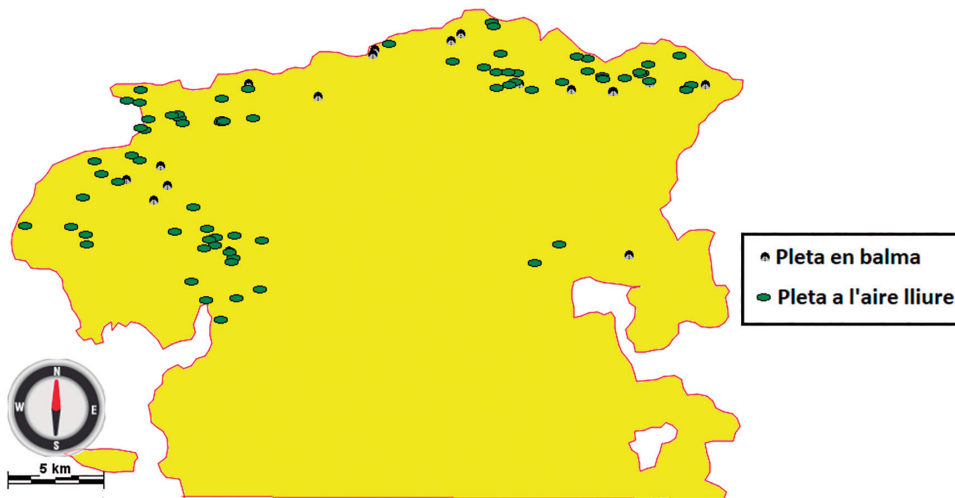

Figura 7. Establiments ramaders al Pre-Pirineu Central en l'Alt Berguedà. Confeció Josep Sánchez

El que sí que trobem al Pre-Pirineu Central on ara es coneix com a Alt Berguedà són establiments ramaders, això és, 100 pletes o corrals, 19 dels quals en balma, i 81 a l'aire lliures (fig. 7). Aquestes estructures, generalment amb pedra seca, tenen corrals pel bestiar i cabanes pels pastors. En cap d'elles s'hi ha efectuat cap estudi per determinar-ne les característiques ni la seva cronologia, per tant, aquí es planteja la segona qüestió: quins d'aquests establiments ramaders es poden relacionar amb assentaments d'època ibèrica o romana?

5. Les vies de comunicació

Les roques predominants al Baix Berguedà són les sorrenques, les quals tenen unes característiques molt peculiars, la que més interessa pel que tractem aquí, és que són roques fàcilment erosionables al fregament. Sobre aquesta roca, repartits per tota la geografia del Baix Berguedà, hi trobem uns solcs allargats, d'una profunditat variable, entre els dos i els deu centímetres, amb una amplada de vint a vint-i-cinc centímetres, amb disposicions diverses, això és, a vegades individuals, a vegades formant línies paral·leles, convergents o divergents (fig. 8).

Investigadors i naturals del país estan d'acord que són restes d'antics camins. Hi ha qui creu que són marques ocasionades pel fregament de rodes de carros. Tenint en compte que els carros al Berguedà, si bé s'utilitzaven en recorreguts curts, al voltant dels pobles i masies, en cap cas es van utilitzar mai en desplaçaments llargs. També, està documentat que les primeres carreteres que es van construir a la comarca daten de mitjans del segle XIX, fins a aquest moment tot el transport es portava a terme amb animals de bast.

Figura 8. Fotos 1, 2, 3, 4: marques de «poteres» en diferents camins de la comarca. Fotografies Josep Sánchez.

Per totes aquestes raons, dins de la Societat d'Arqueologia del Berguedà, creiem que els dits solcs són marques ocasionades pel fregament de les ferradures dels animals de bast amb les roques que en aquell moment quedaven al descobert, ja que es corresponen perfectament amb l'amplada del rastre que deixen mules, ases i cavalls quan caminen. Com que aquests solcs no tenen un nom propi, proposem anomenar-los «poteres».

Si aquestes poteres són marques fossilitzades d'antics camins, calia unir-les per poder determinar el seu traçat i indicar les direccions. Aquesta qüestió es va resoldre omplint els buits, mitjançant el traçat dels antics camins rals que recordaven els naturals del país, les referències documentals d'època medieval i moderna i la cartografia antiga. Les publicacions de l'excursionisme científic de finals del segle XIX i principis del segle XX servirien per apuntalar els resultats.

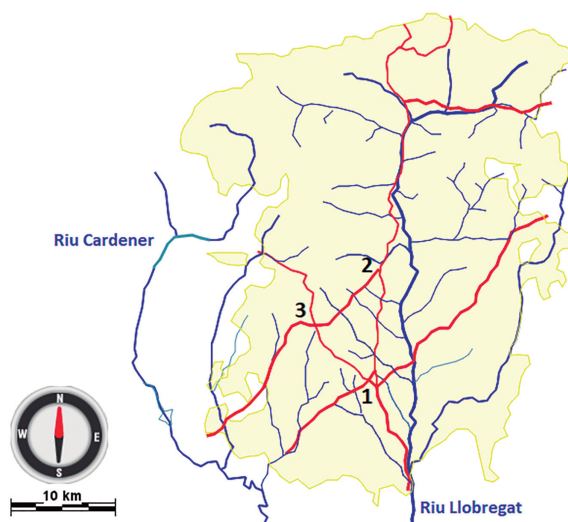

Figura 9. Traçat dels camins antics a la comarca del Berguedà, confecció Josep Sánchez.

Tenint en compte aquestes consideracions, els traçats es van resseguir a peu, per veure la seva viabilitat, i es van digitalitzar. Els resultats queden patents en el mapa (fig. 9), junt amb una via que podríem considerar lògica, que va de nord a sud seguint la direcció del riu a l'alt Llobregat, apareixen dues vies principals, paral·leles, que creuen la comarca del Berguedà de sud-oest a nord-est, i una via secundària en direcció nord-oest. També s'observen tres nusos d'intersecció, el més important seria el que està situat al sud, que correspon actualment amb el nucli de Casserres (1), al voltant del qual s'ha trobat una concentració inusual de vil·les romanes. El segon en importància correspondria amb l'actual Berga (2), on s'ha excavat parcialment una vil·la romana. Quant al (3) (prolongació del 2) només podem constatar que en les seves proximitats hi ha el poblat iberoromà del Verdaguer, que com s'ha dit anteriorment, durant l'edat mitjana i fins al segle XVIII era anomenat Ciutat. Els nusos que s'observen al nord de la comarca serien més aviat bifurcacions del camí per escollir la via més idònia per creuar la serralada del Pirineu.

En l'anàlisi d'un camí, per poder determinar la seva antiguitat i importància, cal analitzar el seu origen i el seu destí. Pel comerç de la sal, observem que els camins que creuen la comarca de sud-oest a nord-est tenen el seu origen a Cardona, amb la seva muntanya de sal, explotada ja des de la prehistòria, on també s'han trobat les primeres evidències d'ocupació romana (Pancorbo, 2019).

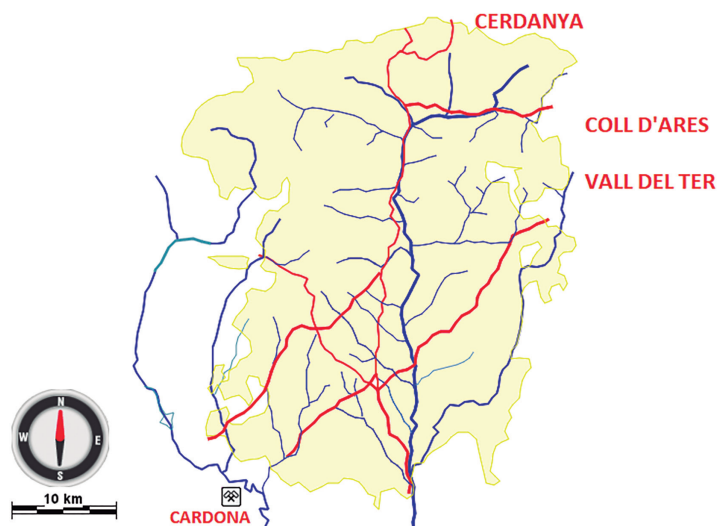

Figura 10. Origen i destinació de la xarxa viària, confecció Josep Sánchez.

Els camins principals sobrepassen clarament l'actual comarca del Berguedà, que esdevé un territori de pas, en direcció a la vall del Ter, vers Girona i l'Empordà; a la Catalunya Nord per Ripoll i el Coll d'Ares, o a la Cerdanya, per Coll de Jou, Coll de Pal o la Creueta. Els altres dos camins, un es dirigeix cap al sud hi portaria al Pla del Bages i l'altre va vers el nord-oest cap a l'Alt Urgell (fig. 10).

El fet que aquests camins sobrepassin la comarca solament té una explicació, que eren destinats al transport de mercaderies de llarga distància, amb un origen que era la muntanya de sal de Cardona i unes destinacions que eren de zones consumidores. Cal tenir present que a través d'aquests camins també es produïa un efecte de retorn dels traguiners, que consistia en l'abastiment de productes que eren necessaris per a aquest *ager*. És en aquesta qüestió d'intercanvi comercial on entrarien en acció els canvistes o *argentarii*, dels quals s'ha fet menció en la primera part de la comunicació.

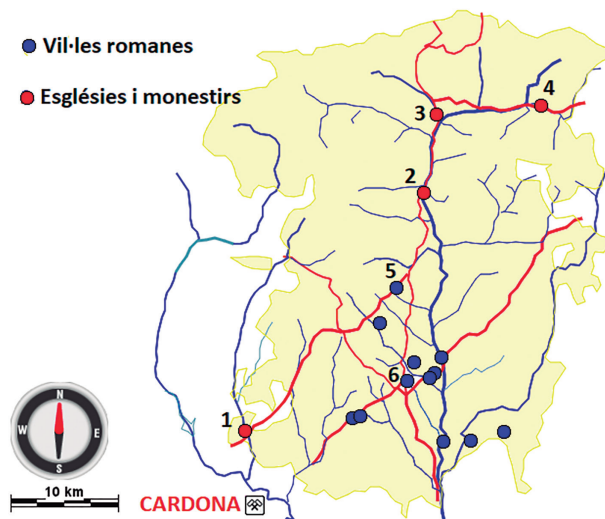

Figura 11. Jaciments d'època romana en l'actual Berguedà i la seva relació amb la xarxa viària. Confecció Josep Sánchez.

Un altre element important que pot ajudar a la datació relativa d'un camí, són els jaciments que es poden trobar al seu costat. Ara bé, cal tenir present, que de les vil·les romanes localitzades, solament se n'han excavat parcialment cinc, per urgències en la construcció de carreteres o per la construcció d'un edifici.

És destacable l'acumulació de vil·les descobertes en el traçat del camí que passa per Casserres (fig. 10 núm. 6) on al voltant de l'església de Santa Maria de l'Antiguitat s'ha excavat una necròpoli, que té un arc cronològic entre el segle v i l'alta edat mitjana, juntament amb un camp de sitges de les mateixes cronologies. El camí que va de Cardona a l'Alt Berguedà i a la Cerdanya passa pel conjunt de Sorba (fig. 10 núm. 1), que consta del poblat de Sant Miquel i de la vil·la i església de Sant Eudald de Sorba, amb el seu martirium, que recentment s'ha datat al segle v, també passa per la vil·la de Sant Bartomeu de la Vallan (fig. 10 núm. 5), amb una cronologia que va des del segle I aC, al segle I dC i un registre de 20 forns metàl·lics al costat mateix d'un camí romà també documentat (fig. 11). Entrant a l'Alt Berguedà, hi ha Sant Salvador de la Vedella (fig. 10 núm. 2), que era un priorat fundat l'any 835, on s'hi ha localitzat una ara tardoromana, així com, el monestir de Sant Llorenç prop Bagà (fig. 10 núm. 3), que en les excavacions del qual es van localitzar enterraments dels segles v-vi, finalment i de moment, el monestir de la Pobla de Lillet (fig. 10 núm. 4), on en la seva documentació de l'any 833, ja es parla de l'antiga església de Santa Maria.

Figura 12. Vil·la de Sant Bartomeu de la Vallan i detall d'un forn metàl·lúrgic.

Conclusions

La muntanya de sal de Cardona, en aquella època, es pot considerar com el recurs econòmic natural més important que tenia el territori que ara entenem com la Catalunya Central. L'actual comarca del Berguedà estava en ple *ager* bergistà i, en aquest territori, l'explotació de la sal la tenim documentada des de la prehistòria. Hi ha prou indicis per considerar que quan els romans descobreixen aquest territori, ja hi troben un comerç de la sal prou desenvolupat. La romanització dels bergistans va provocar l'abandó dels establiments en turons a partir del segle I aC, i la creació de vil·les en el pla, preferentment vora les vies de comunicació que creuen el territori, on, a més de l'activitat agropecuària pròpia d'una vil·la, s'hi troben senyals d'activitats que podrien semblar impròpies d'aquest territori, si no es té en compte, la seva situació estratègica pel comerç de la sal. Estem aquí amb un exemple de «Ager qui mutaverat» per adequar-lo a la distribució de l'aprofitament dels recursos naturals que va impulsar la romanització amb el comerç de la sal de Cardona.

En l'excavació d'urgència feta a Sant Bartomeu de la Vall dan, arran de la construcció de la variant de Berga, es va poder documentar un camí romà, vora el qual es van trobar una vintena de forns metal·lúrgics fèrrics, això, en principi és una anomalia, perquè a la comarca no hi ha mines de ferro. Una instal·lació d'aquesta envergadura, i encara més, si es té en compte que n'hi podien haver hagut encara més, sobrepassa l'activitat pròpia d'una sola vil·la, per tant, sembla més aviat dirigida a l'abastiment de tot un territori, sense descartar tampoc, la possible especialització que hauria propiciat aquest comerç en la manufactura d'estrís de ferro.

Per tant, la romanització d'aquest territori va consistir en el millorament de les vies de comunicació, que potser ja eren preexistents, destinades, d'una manera organitzada, al transport de mercaderies, principalment la sal de Cardona cap a zones com la Cerdanya, la Catalunya Nord o la vall del Ter, amb un retorn amb productes necessaris i inexistents a les terres de l'actual Catalunya Central, com per exemple el ferro.

És evident que calen més estudis per donar com a vàlida aquesta hipòtesi. Potser, per la via del ferro es podria fer la traçabilitat d'aquest material, per la qual cosa seria necessari, en primer lloc, la creació d'una base de dades sobre la composició mineral de les diverses mines de ferro que es troben a la Cerdanya, Conflent, Vallespir o la Vall del Ter. En segon lloc, amb l'anàlisi del ferro de les eines que es troben en excavacions de jaciments d'època romana, potser es podria determinar el seu origen i de retruc la validesa de la hipòtesi que hem exposat sobre les vies de comunicació de la comarca del Berguedà.

La sal també és un element del qual es podria determinar la traçabilitat. La documentació d'època moderna fa esment de llocs on es concentrava la sal que s'havia adquirit per a un punt determinat, ja que la sal necessita unes condicions determinades de magatzematge. En les intervencions arqueològiques, aquesta qüestió no hauria de passar desapercebuda a les vil·les romanes, més tenint en compte que ja es va poder documentar a l'edat del bronze a ca l'Oliaire, prop de la vil·la romana de Sant Bartomeu (la Vall dan) de la ciutat de Berga.

Bibliografia

- Blázquez, J. M^a. (1996). Las explotaciones mineras y la romanización de Hispania. Dins *España Romana* (p. 39-54). Cátedra.
- Blázquez, J. M^a. (1996). Administración de las minas en época romana. Su evolución. Dins *España Romana* (p. 55-80). Cátedra.
- Blázquez, J. M^a. (1996). El papel de los Pirineos según las fuentes clásicas. Dins *España Romana* (p. 143-172). Cátedra.
- Cardona, R. (2000). De vies antigues a camins rals. *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, 13, 7-24.
- Crumley, C. i Marquardt, W. (1988). *Regional dynamics: Burgundian landscapes in historical perspective*. Academic Press.
- De Soto, P. i Carreras, C. (2006-2007). Anàlisi de la xarxa de transport a la Catalunya romana: alguns apunts. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 177-191.
- Fernández, R. (1987). Els lacetans. Interpretació a través de les fonts clàssiques, arqueològiques i numismàtiques. Estat de la qüestió. *Miscel·lània Aqualatensia*, 4, 19-58
- Harper, K. (2017). *The fate of Rome: climate, disease, and the end of an empire*. Princeton University Press.
- Iniesta, A. (1989). Pueblos prerromanos de Levante, Cataluña y Baleares. Dins A. Montenegro (Coord.) *Colonizaciones y formación de los pueblos prerromanos* (p. 365-367). Gredos.
- Martín, A., Tresserras, J. J., Martín, J. i Villalba, P. (2003). Indicios de sal en el yacimiento neolítico de Ca l'Oliaire (Berga, Barcelona). Dins A. Figuls, O. Weller, (Eds.), *1a Trobada internacional d'arqueologia envers l'explotació de la sal a la prehistòria i protohistòria Cardona, 6-8 de desembre del 2003* (p. 175-198). Institut de Recerques envers la Cultura.
- Martín, A. i Martín, A. (1999-2000). *Memòria de les intervencions arqueològiques als jaciments romans de la Valldan. Vil·la romana de la Valldan. Servei d'Arqueologia de la Direcció General del Patrimoni*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Martínez, J. (1974). *La campaña de Catón en Hispania*. Ariel.
- Noguera, J., Ble, E., López Vilar, J. i Valdés, P. (2018). La Ribera d'Ebre: una via de pas de les tropes d'Hanníbal Barca durant la Segona Guerra Púnica. *Miscel·lània del CERE*, 28, 263-283.
- Ñaco del Hoyo, A. (1999). La presión fiscal romana durante las primeras décadas de la conquista de Hispania (218-171 a.C): un modelo a debate. *Stvd. hist., Ha antig.* 17, 321-369.
- Obiols, Ll., Mata, J. M^a., Restrepo, C. i Pasques, J. (2009). Las rutas de la sal: el «camí Cardoner», vía de distribución de la sal de las minas de Cardona hacia es sur de Francia. Dins P. Carrión (Ed.), *Rutas minerales en el proyecto RUMYS: un factor integral para el desarrollo sostenible integral para el desarrollo sostenible de la sociedad* (p. 77-83). RUMYS-CYTED.
- Olesti, O. (2017). Augusto y el control de los territorios pirenaicos. *Gerión*, 35, 163-190

- Olesti, O. i Mercadal, O. (2017). L'explotació dels territoris pirinencs orientals en època antiga (s. VI-I a.n.e.). *Treballs d'Arqueologia*, 21, 9-47.
- Pancorbo, A. (2019). Resultats preliminars de la intervenció arqueològica duta a terme al camp de futbol de Cardona (2015-2016): el jaciment del Campet de la Sal. Dins: *Actes IV Jornades d'arqueologia de la Catalunya central* (p. 109-201). Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Pons, J., Fíguls, A., Vilà, J. i Soriguera, I. (2022). *La Vall Salina de Cardona*. Colecció Geolodía. Sociedad Geológica de España.
- Pina, F. i Alfayé, S. (2002). Propuesta de ubicación de los volcanos en el área prepirenaica. *Palaeohispanica*, 2, 201-211.
- Riu, M. (1996). De la mítica Athanagia als Bergistans de Can Maurí. *L'Erol: revista cultural del Berguedà*, 50, 44-47.
- Sánchez, G., Hernández, A., Pla, S., Trigo, R. M., Toro, M., Granados, I., Sáez, A., Masqué, P., Pueyo, J. J., Rubio, M. J. i Giralt S. (2016). Climate reconstruction for the last two millennia in central Iberia: The role of East Atlantic (EA), North Atlantic Oscillation (NAO) and their interplay over the Iberian Peninsula. *Quaternary Science Reviews*, 149, 135-150.
- Weller, O. i Fíguls, A. (2012). Los intercambios a media y larga distancia y el rol de la sal en el Neolítico Medio en el altiplano y Pre-pirineo Central Catalán. *Congrés Internacional Xarxes al Neolític – Neolithic Networks Rubricatum. Revista del Museu de Gavà*, 5, 201-211.
- Weller, O. i Fíguls, A. (2017). La sal como dinamizador económico en la prehistoria reciente del nordeste peninsular. La Vall Salina de Cardona. *Cuaternalario y Geomorfología*, 31(1-2), 25-44.